

УДК 340.15:340.12

ІСТОРИЧНА ШКОЛА ПРАВА: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПРЕДСТАВНИКИ

Олена КОЗИНЕЦЬ,

кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права юридичного факультету
Навчально-наукового інституту права і соціальних технологій
Чернігівського національного технологічного університету

Карина МЕНДЖУЛ,

студентка 4 курсу юридичного факультету
Навчально-наукового інституту права і соціальних технологій
Чернігівського національного технологічного університету

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується процес розвитку історичної школи права, з'ясовуються основні погляди її представників, аналізуються слабкі та сильні сторони теорії. Уставлено, що історична школа права виникла як альтернатива протиставленню природного та позитивного права. Історична школа права являла собою теоретичне спрямування, що пояснює процес утворення права як стихійного, історично незалежного від законодавчої діяльності держави. На думку її представників, право є продуктом народного духу, історичним продуктом суспільного життя людей. Розвиток права полягав у тому, що народний дух поступово виявляє норми, які об'єктивно містяться в праві. Тому право існує не у вигляді формальних прав, а у вигляді живого уявлення правових інститутів у їх органічному взаємозв'язку.

Ключові слова: право, звичай, народний дух, мова, розвиток народу, природне право, позитивне право, Німеччина, новий час.

THE HISTORICAL SCHOOL OF LAW: GENERAL CHARACTERISTICS AND ITS REPRESENTATIVES

Olena KOZYNETS,

Candidate of Historical Science, Associate Professor,
Head of the Department of Theory and History of State and Law, Constitutional Law of the Faculty of Law
of the Educational Institute of Law and Social Technologies
of the Chernihiv National University of Technology

Karyna MENDZHUL,

Student of the 4th year of the Faculty of Law
of the Educational Institute of Law and Social Technologies
of the Chernihiv National University of Technology

SUMMARY

The article explores the process of development of a historical school of law, clarifies the basic views of its representatives, analyzes the weaknesses and strengths of theory. It is inserted that the historical law school emerged as an alternative to the opposition of natural and positive law. The Historical School of Law was a theoretical line that explains the process of law formation as spontaneous, historically independent of the legislative activity of the state. From the viewpoint of its representatives, law is a product of the people's spirit, a historical product of people's social life. The development of law was that the people's spirit gradually revealed the norms that were objectively contained in law. Therefore, law does not exist in the form of formal rights, but in the form of a live representation of legal institutions in their organic interconnection.

Key words: law, custom, popular spirit, language, people's development, natural law, positive law, Germany, modern times.

ȘCOALA ISTORICĂ DE DREPT: CARACTERISTICI GENERALE ȘI REPREZENTANȚI

REZUMAT

Articolul examinează procesul de dezvoltare a unei școli de drept istoric, clarifică opiniile de bază ale reprezentanților săi, analizează punctele slabe și punctele forte ale teoriei. Se susține că școala de drept istoric a apărut ca o alternativă la opoziția legii naturale și pozitive. Școala istorică de drept a fost o linie teoretică care explică procesul de formare a dreptului ca fiind spontan, independent din punct de vedere istoric de activitatea legislativă a statului. Din punctul de vedere al reprezentanților săi, legea este un produs al spiritului oamenilor, un produs istoric al vieții sociale a oamenilor. Dezvoltarea legii a fost că spiritul poporului a dezvăluit treptat normele care erau obiectiv cuprinse în lege. Prin urmare, dreptul nu există sub formă de drepturi formale, ci sub forma unei reprezentări în direct a instituțiilor juridice în interconexiunea lor organică.

Cuvinte cheie: lege, obiceiuri, spirit popular, limbă, dezvoltarea oamenilor, lege naturală, drept pozitiv, Germania, timpuri moderne.

Постановка проблеми. В умовах формування власної держави та правової системи постає питання про витoki держави і права, про можливості й доцільність імплементації правових норм зарубіжних країн у власну правову систему.

Актуальність теми дослідження. Для вирішення цих питань важливим є вивчення поглядів різних учених щодо походження, розвитку, можливостей і потреби запозичення права інших країн. Особливий погляд на ці та подібні проблеми мали представники історичної школи права, яка виникла у відповідь на панування теорії природного права та суспільного договору, що була популярною протягом XVII–XVIII ст.

Так, у XIX ст. створено багато самобутніх правових концепцій. Однією з таких була не схожа на інші історична школа права, що виникла в Німеччині на початку XIX ст. Представники цієї концепції виступили з критикою теорії природного права й мали власне розуміння того, як право виникає та яка його історія. Так створена історична школа права, яка з часом стала дуже впливовим центром у вивченні права. Можна сказати, що історична школа права – це інтелектуальний рух кінця XVIII ст. і першої половини XIX ст. у вивченні права Німеччини. За основу цього вчення взято романтизм, тому історична школа права підкреслювала історичні обмеження закону.

Стан дослідження. Питанням формування та розвитку історичної школи права, а також основними ідеями її представників цікавилися такі науковці, як П. Новгородцев, М. Коркунов, О. Лейст, О. Терзі, Г. Аракелян, С. Ромашкін, А. Корміч та ін.

Метою та завданням статті є дослідження процесу розвитку історичної школи права, виокремлення слабких і сильних сторін її існування й з'ясування основних поглядів її представників.

Виклад основного матеріалу. У працях учених Нового часу спостерігалось застосування нового підходу до розуміння звичаєвого права, адже саме тоді доктрина природного права поширювалася та була популярною в багатьох державах світу. Для неї був властивий плюралізм думок її творців і прихильників щодо походження права. Вони вважали, що паралельно існує позитивне право, створене державою шляхом законотворення, і природне право. Якщо позитивне право виникло з волі людей, то причини появи природного права звісно інші [3, с. 6].

Таке протиставлення вперше сформулював Гуго Гроцій. Фактично право нібито роздвоювалося, що приводило до ускладнень і протиріч. Позитивне право вважалось безсумнівним фактом, а природне – лише гіпотезою. Але дуже складно, майже неможливо було пояснити, що право природне та право позитивне існують паралельно [5, с. 298–299]. Із часом з'явилася альтернатива цим поглядам, а саме ідея закономірного розвитку права. Право визнавалось таким, що розвивається історично. Воно є історичним спадком кожного народу, і від нього неможливо відмовитися. Право є об'єктивним процесом історичного життя народу. Саме таке бачення права запропонувала історична школа права й тим самим заперечила теорію природного права.

Також можна відмітити, що історична школа права виникла як протест проти таких факторів:

1) проти раціоналізму XVIII ст., що не звертав уваги на історичні особливості розвитку права й відстоював віру в природне право;

2) проти встановлень Великої французької буржуазної революції, які проголошували перевагу людської свободи над традиціями й обставинами.

Із цих позицій історична школа права відстоювала право, яке діяло в Німеччині та закріплювало застарілі феодално-кріпосницькі інститути, різко виступала проти

будь-яких змін і нових віянь, зокрема проти пропозицій щодо створення загальнонімецького цивільного кодексу. Призначення юридичних інститутів – слугувати опорою зовнішнього порядку, яким би цей порядок не був [1, с. 21].

Але необхідно відмітити, що сам по собі принцип історичної школи права не був ворожим до прогресу, бо в основі уявлень його представників знаходився рух, розвиток, життя [2, с. 510].

Історична школа права пов'язана з трьома видатними іменами, які свого часу її створили, і саме на їхніх працях і вченнях вона базувалася. Ними були Густав фон Гюго, Фрідріх Карл фон Савіньї та Георг Фрідріх Пухта.

Засновником історичної школи права вважають Густава фон Гюго (1764–1844) – професор Геттінгенського університету й автор праці «Підручник природного права, як філософії позитивного права, а особливо – приватного права». Його послідовником і продовжувачем був Фрідріх Карл фон Савіньї (1779–1861), головними працями якого є «Право володіння», брошура «Про визнання нашого часу до законодавства і правознавства» та шеститомна «Система сучасного римського права», де він виклав свої погляди. І останнім найбільш яскравим представником цього напрямку був Георг Фрідріх Пухта (1798–1846), головними працями якого є «Звичаєве право» та «Курс інституцій».

Основна передумова історичної школи права полягала в тому, що закон не варто розглядати як довільне групування правил, установлених органами влади. Швидше за все, ці правила повинні розглядатися як вираження переконань людей, які само як мова, звичай та практика є вираженням народу.

Вихідне положення й принцип історичної школи права зводився до співвідношення між «постійним», «загальним» і «змінним», «релятивним» моментами у праві. Мовою філософії це означало, що йдеться про співвідношення універсальї і конкретностей. Поліси еволюції історичної юриспруденції можна окреслити так: від просторово-часової конкретності до універсальї в історії права, або, що сутнісно одне й те саме, від каузальної необхідності до необхідності ейдетично-телеологічної.

Головна ідея історичної школи права полягала в тому, що право – не просто комплекс норм, а «живий» і «реальний» складник соціального й економічного устрою суспільства. У цьому устрої право не самодостатнє, воно відображає традиційні суспільні цінності, які надають значення та сенсу такому суспільству. Це є «практичним» віддзеркаленням філософсько-методологічної проблеми універсальї і конкретностей [8, с. 97].

У межах історичної школи критикувалася та не визнавалася думка природно-правової теорії, що існує загальне для всіх народів право, яке корениться в людському розумі, і пропонувалось нове бачення права. Відповідно до історичної школи права, немає єдиного, загальнолюдського права, у кожного народу є своє, властиве тільки йому право, як і своя мова.

Думка, що вирішальна роль в утворенні права належить регулюванню зверху, оголошувалось «юридичним марнотратством». Акти законодавчої влади лише доповнюють чинне право, але «створити» його цілком вони не можуть. Законодавство безсиле в боротьбі зі злом, що зустрічається в житті [1, с. 21].

Саме тому історична школа права відстоювала право, яке діяло в Німеччині й закріплювало застарілі феодално-кріпосницькі інститути, про що ми казали раніше. Ця школа права була проти будь-яких змін і нововведень. Представники цього напрямку вважали, що для правильного розуміння й розвитку державно-правових явищ визначальне значення має вивчення та осмислення їх істо-

ричного розвитку. У центрі уваги історичної школи права, що виникла й розвивалася як своєрідна реакція на Велику французьку буржуазну революцію, перебували проблеми історії, традицій і, найголовніше, саме поняття народу. Базовим було поняття народу та народного духу, або духу історії. У розумінні представників історичної школи права народ – це єдність окремих осіб, що базується на органічних зв'язках між станами і групами суспільства. Дух народу виростає з традиції та формується впродовж століть. Саме тому він є визначальним у правотворчих процесах [9, с. 28].

Найвидатнішим представником і засновником історичної школи права, як ми зазначали раніше, був Густав фон Гуго. У роботі він заперечував основні положення теорії природного права. Концепцію суспільного договору він відкидав, оскільки суспільних договорів ніколи не було; суспільний договір практично неможливий і сама концепція суспільного договору шкідлива.

На думку Густава фон Гуго, чинне в державі право зовсім не зводиться лише до сукупності тих розпоряджень, що нав'язуються суспільству начебто ззовні: даються зверху людьми, наділеними на те спеціальними повноваженнями. Право, і приватне, і публічне, виникло спонтанно. Своім походженням воно зобов'язане аж ніяк не розсуду законодавця. Гуго порівнював право з мовою. Подібно до того, як мова не встановлюється договором, не вводиться за вказівкою й не дана від Бога, так і право створюється не тільки й не стільки завдяки законодавству, скільки шляхом самостійного розвитку, через стихійне утворення відповідних норм спілкування, добровільно прийнятих народом у силу їх адекватності обставинам життя [6]. Акти законодавчої влади доповнюють позитивне право, але «зробити» його цілком вони не можуть. Позитивне право походить від права звичаєвого, а останнє виростає з надр «національного духу» та глибин «народної свідомості». Саме Гуго порівнював процес створення права з процесом створення правил будь-якої гри. Основною сутністю було те, що, як правила гри виникають у більшій частині незалежно від волі учасників, так і право виникає незалежно від людей. Лише з плином часу і практикою встановлюється чіткі правила, тобто саме таким шляхом створюється право.

Не менш відомим представником історичної школи права був Фрідріх Карл фон Савіньї. У 1814 р. під впливом патріотичного піднесення німецького народу, усвідомлення необхідності політичного й правового оновлення професор римського права в Гейдельберзькому університеті Антон Фрідріх Юстус Тібо, за його власними словами, написав десь протягом двох тижнів невелику брошуру «Про необхідність загального цивільного уложення для Германії», у якій обґрунтував свій проект. Усі джерела чинного в Германії права здавалися йому застарілими й непридатними; чинне право – «чуже» Германії за своїм походженням, коріння його – у Римі. І в цьому же році Тібо опублікував план, відповідно до якого міждержавним комітетом учених-правознавців і практиків мав би бути розроблений звід законів для всіх держав, що входили до Германської Конфедерації, об'єднання яких тільки-но почалося, розроблення загального для всієї Німеччини цивільного уложення. Саме Савіньї виступив проти цього й у відповідь написав свою брошуру «Про покликання наше до законодавства і правознавства», яку ще називають Маніфестом історичної школи права [3, с. 7]. Основою цієї брошури було те, що її автор уперше протиставив природничій школі історичний погляд на сутність права, який далі був перетворений у концепцію державно-правових уявлень і викладений у таких працях, як «Право володіння», «Історія римського права у Середні віки» та «Система сучасного римського права».

Фрідріх Карл фон Савіньї стверджував, що закон є продуктом життя людей і проявом його духу. Право має своє

джерело в загальній свідомості людей. На думку Савіньї, природа будь-якої конкретної системи права була відображенням духу людей, які її розвивали. Тому, уважає він, правова система не може функціонувати окремо від її історичного розвитку, національного та культурного духу народу [7, с. 228].

Основна ідея Савіньї полягала в тому, що закон є вираженням волі людей, він не виходить зі свідомого законодавства, а виникає як поступовий розвиток загальної свідомості нації; у всіх суспільствах, закон устанавлюється як мова. Ці закони мають печатку національного характеру. Це природні прояви народного життя й аж ніяк не продукт свободи волі людини. Закон, мова, звичаї та уряд не існують окремо. Отже, «закон – це як мова, яка розвивається з життям людей». Він висловив думку, що право держави зростає зі зміцненням національної державності, і закон відмирає або згасає, коли національність втрачає силу в державі. Свої політико-правові погляди Савіньї виклав у книзі «Право володіння», у шеститомному творі «Система сучасного римського права». У цих роботах Савіньї зазначав, що з рухом національного духу стихійно відбувається еволюція права.

Так, у своєму баченні Савіньї наділяв право певними віковими періодами, в яких поряд розвивався народ. Виділяв дитинство народу і права, яке проявляється у вигляді звичаю. Наступний період – юнацтво. Тут уже є не просто народ, а спеціальний клас юристів, з'являється поняття «юридична практика». Право в цей час виражається в законах, у висловах мудреців. У період зрілості наука права набуває завершеної форми. Й останній період – старість, коли творчий складник у праві згасає. У цей час верх бере формалізм. У такий спосіб Савіньї пов'язав право з органічним ростом народу [2, с. 508–509].

Своє бачення мав Савіньї щодо діяльності юристів. Так, він розмірковував, що з розвитком культури різні сторони народного життя диференціюються, з'являється розподіл праці. Те, що раніше робили всі, відтепер роблять певні класи відповідно до своєї спеціалізації. Одним із таких класів є юристи. Вони в період юнацтва права замість усього народу створюють право, але реалізують при цьому не власну волю, а волю всього народу [7, с. 228].

Завершення теорії історичної школи права знайшла в працях Георга Фрідріха Пухти, який був учнем Савіньї й підтримував його погляди. На думку Пухти, народний дух – це сила, що діє в організмі народного життя й існує незалежно від свідомості окремих представників народу. Народний дух усе робить із себе, у тому числі й право. Отже, окрема особистість не бере участь у створенні права.

Підняти авторитет звичаєвого права, показати його зв'язок із народним духом, як наслідок, його практичну силу – такими були керівні ідеї поглядів Пухти.

Якщо Савіньї говорив про утворення права як про загальну (загальнонародну) справу, то в Пухти мова йде про природний саморозвиток права, що розвивається як рослина із зерна, з народного духу. Уся історія народного розвитку розумілася ним лише як розкриття того, що вже споконвічно закладено в народному дусі [4]. Однак у цьому вченні залишалось нез'ясованим питання, як саме утворюється сам народний дух.

Первісною формою права Пухта називав звичай, що впливав із народної свідомості. Потім для вираження звичаїв у твердій формі створюється законодавство зі спільної волі народу. Слідом виникла юриспруденція, право юристів, що розкривало юридичні положення, які знаходилися в глибині народного духу, але не виражені конкретно звичаєм і законом. І законодавець, і юристи не створюють норми права, а лише сприяють різнобічному розкриттю народного духу.

Право й держава, писав Пухта, виникають, урешті-решт, із божественної свободи через народну свободу як вираження народного духу. Народ він визначає як природне об'єднання людей, пов'язаних загальним походженням, мовою, місцеперебуванням [6].

Спираючись на погляди представників цієї школи, можемо виділити такі основні принципи існування історичної школи права:

- закон розглядається як спадщина минулого і продукт звичаїв, традицій і вірувань, що переважають у різних громадах;

- закон – це біологічне зростання, а не довільне, вигадане та штучне створення;

- закон – це абстрактний набір норм, нав'язаних суспільству, що має глибоке коріння в соціальних, економічних чинниках і ставленні до його минулого й теперішніх членів суспільства;

- закон не має універсальної чинності чи застосування.

Історична школа права як правова концепція має сильні та слабкі сторони. До слабких сторін історичної школи права можна зарахувати фактичне ігнорування змістової сторони права; чинне правове регулювання завжди більшою або меншою мірою не відповідає реально існуючим у суспільстві відносинам; нормативне регулювання, як правило, за такого підходу буде відставати від потреб наявних і/або необхідних суспільних відносин; затушовується політико-ідеологічний аспект у правовому регулюванні; ігнорується самостійне значення суб'єктивного права тощо.

До сильних сторін можна зарахувати те, що історична школа права звернула увагу на необхідність вивчення історії права, дослідження пам'яток права [1, с. 22]. Чітко був зрозумілий механізм захисту й реалізації права, що дає підставу говорити про забезпечений характер права; право (як правовий звичай) може розглядатися як засіб протидії режиму сваволі й беззаконня з боку окремих представників держави, а іноді й держави загалом; право забезпечує стабільний порядок у суспільстві, а суб'єкти правовідносин одержують чітку модель бажаного з погляду права (у цьому випадку варто читати: «народного духу» і правового звичаю), поведіння; чітко окреслено коло прав та обов'язків учасників правовідносин тощо.

Висновки. Отже, історична школа права відіграла вагомий роль у розвитку права. Вона являла собою теоретичне спрямування, що пояснює процес утворення права як стихійний, спонтанний, історично незалежний від законодавчої діяльності держави.

З погляду історичної школи право є продуктом народного духу, народного правового переконання, воно визналося історичним продуктом суспільного життя людей. Розвиток права полягав у тому, що народний дух поступово виявляє норми, які об'єктивно містяться в праві. Тому право існує не у вигляді формальних прав, а у вигляді живого уявлення правових інститутів у їх органічному взаємозв'язку. Саме під впливом цієї школи припинилося сприймання природного права як універсального зрзакка.

Історична школа права стверджувала, що закон – це форма соціального звичаю, економічних потреб, релігійних принципів і відносин людей із суспільством. Це дало великий стимул історичному вивченню права та правових інститутів. Деякі практичні внески історичної школи мали

тривалий ефект. Зокрема, історична школа права вплинула на розвиток правової думки, особливо на психологічну та соціологічну теорії права.

Список використаної літератури:

1. Байтин М.И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). Саратов : СГАП, 2001. 416 с.

2. Блунчли И.К. История общего государственного права и политики от XVI века по настоящее время / перевод О. Бакст и М. Новосельский. Санкт-Петербург : Издание О.И. Бакста, 1874. 603 с.

3. Георгіца А.З., Толкачова Н.Є. Концептуальні засади історичної школи права: теоретико-правовий аналіз. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2009. Вип. 518 «Правознавство». С. 5–13.

4. Данильян О.Г. Філософія права : підручник для студ. юрид. вищ. навч. заклад. Харків : Право, 2009. 208 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/4%20KURS/4/2/001start.htm.

5. Коркунов Н.М. Истрия философии права. Москва : КРА-САНД, 2011. 440 с.

6. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право : навчальний посібник. Київ : Правова єдність, 2009. 312 с. URL: https://pidruchniki.com/1111091051793/pravo/istorichna_shkola_prava_gustav_gugo_fridrih_savinyi_georg_puhta.

7. Михайловский И.В. Очерки философии права. Томск : Изд. книжного магазина В.М. Посохина, 1914. 604 с.

8. Ромашкін С.В. Ідеї історичної школи права в становленні юридичної герменевтики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 97–102.

9. Терзі О.С., Аракелян Г.А. Формування історичної школи права. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2012. № 3. С. 28–31.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Козинець Олена Гаврилівна – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права юридичного факультету Навчально-наукового інституту права і соціальних технологій Чернівецького національного технологічного університету;

Менджул Карина Василівна – студентка 4 курсу юридичного факультету Навчально-наукового інституту права і соціальних технологій Чернівецького національного технологічного університету

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Kozynets Olena Havrylivna – Candidate of Historical Science, Associate Professor, Head of the Department of Theory and History of State and Law, Constitutional Law of the Faculty of Law of the Educational Institute of Law and Social Technologies of the Chernihiv National University of Technology

elena_8067@ukr.net

Mendzhul Karyna Vasylivna – Student of the 4th year of the Faculty of Law of the Educational Institute of Law and Social Technologies of the Chernihiv National University of Technology